

บทที่

1

วาทกรรมการพัฒนาในสังคมไทย

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร

1 บทที่

วาทกรรมการพัฒนาในสังคมไทย

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร*

ท่านอธิการบดี ท่านคณบดี คณาจารย์ นักวิชาการ นักพัฒนาและ ท่านผู้มีเกียรติทุกท่าน

ผมมีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้มีส่วนร่วมในการเฉลิมฉลองครบรอบ 14 ปีของการสถาปนามหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ร่วมยินดีกับการเปิดหลักสูตรใหม่ทางด้าน การพัฒนาทั้งในระดับปริญญาตรีและระดับปริญญาโทของคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี และยินดีที่ได้มีโอกาสร่วมทบทวนประสบการณ์ แนวคิด และวาทกรรมว่าด้วยการพัฒนากับท่านทั้งหลายในที่ประชุมนี้ ในรูปของการปาฐกถา เรื่อง “วาทกรรมการพัฒนาในสังคมไทย”

นอกจากนี้ ผมมีความยินดีที่ได้มีโอกาสมาปาฐกถาในหัวข้อนี้ เนื่องจากปีนี้ถือเป็นวาระครบรอบ 20 ปีของการเสียชีวิตของมิเชล ฟูโก (Michel Foucault) นักคิด นักเขียน และนักปรัชญาชาวฝรั่งเศส ผู้ริเริ่มการวิเคราะห์วาทกรรม จนมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญในแวดวงการศึกษา สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และการพัฒนาทั้งในประเทศและในต่างประเทศ ปาฐกถาของผมในเช้าวันนี้ ถือเป็น การร่วมระลึกถึงคุณูปการของฟูโกที่มีต่อวงวิชาการ โดยส่วนตัวผมมีความเห็นว่า เราน่าจะมีการจัดสัมมนาทางวิชาการสักครั้งเพื่อประเมินผลกระทบความคิดของฟูโก ต่อวงวิชาการไทยว่า มีอย่างไรบ้างในรอบ 20 ปีที่ผ่านมา ผมฝากให้ท่านทั้งหลาย ในที่นี้ช่วยขบคิดต่อด้วยครับ

* ดร.ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปาฐกถาในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “พลังชุมชนอีสานกับการพัฒนา: ทบทวนประสบการณ์ แนวคิดและวาทกรรม” โรงแรมอุบลบุรียร์รีสอร์ท อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี วันที่ 19 กรกฎาคม 2547 เวลา 9.00-10.30 น.

1. วาทกรรม

จากหัวข้อปาฐกถาที่กำหนดให้ผมพูดนั้น ผมขอแบ่งออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ ดังนี้ ส่วนแรกได้แก่ วาทกรรม ส่วนที่สอง การพัฒนา และส่วนที่สาม สังคมไทย

ชื่อเรื่องก็ดี ชื่อหัวข้อก็ดี มีหน้าที่เฉพาะในวาทกรรมว่าด้วยการพูด การเขียน หรือการฟังของเรา เพราะเป็นตัวกำหนดว่าผู้พูดจะต้องพูดในเรื่องนั้น ๆ พูดเป็นอย่างอื่นไม่ได้ มิฉะนั้นจะถูกมองว่า “พูดนอกเรื่อง” หรือไกลกว่านั้นอาจถูกมองว่า “พูดไม่ได้เรื่อง” ในเรื่องที่ถูกกำหนดให้พูด ส่วนคนฟังหรือคนอ่านแล้วแต่กรณี ก็คาดหวังว่าจะได้รับรู้ในสาระสำคัญที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อหรือหัวเรื่องที่กำหนดไว้ล่วงหน้า

ฉะนั้น ชื่อหนังสือ ชื่อบทความ ชื่อหัวข้อการสัมมนา หัวข้อการปาฐกถา รวมตลอดถึงชื่อของผู้เขียนหนังสือ ต่างก็มีหน้าที่เฉพาะในวาทกรรมว่าด้วยเรื่องเหล่านี้ มิได้ไร้เดียงสาหรือไม่มีบทบาทใดๆ เพียงแต่เราคุ้นเคย เคยชินกับสิ่งเหล่านั้นจึงไม่คิดจะตั้งคำถาม กลายเป็นสิ่งที่เราคิดไม่ได้ หรือไม่เคยมองว่าจะคิด พูโกเรียกสิ่งนี้ว่า “the unthought” แต่ทันทีที่เราเริ่มตั้งคำถามกับสิ่งเหล่านี้ เราก็จะเริ่มเห็นถึงการทำงานของสิ่งที่เรียกว่า “วาทกรรม” ในชีวิตประจำวันของเรา

คำกล่าวเปิดปาฐกถาของผมเมื่อสักครู่นี้ว่า “ท่านอธิการบดี ท่านคณบดี คณาจารย์ นักวิชาการ นักพัฒนา และท่านผู้มีเกียรติทุกท่าน” ก็เป็นการกล่าวไปตามวาทกรรมว่าด้วยการพูดในที่สาธารณะ ที่แสดงถึงการจัดชั้น จัดลำดับความสำคัญของผู้ฟัง ที่ผู้พูดต้องเชื่อฟังและกระทำตาม และนี่คือเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่มีเซล พูโก ถามเสมอ ๆ ในงานชิ้นต่างๆ ของเขาว่า “สำคัญไหมว่าใครพูด?” ส่วนคำตอบของพูโกค่อนข้างชัดเจนว่า “ไม่สำคัญ” เพราะเป็นการพูดตามบทของวาทกรรมในเรื่องนั้น ๆ แต่เป็นคำตอบที่ยังถกเถียงกันอยู่ในวงวิชาการ

แม้แต่การจัดเรียงภาพ หรือการเขียนภาพ ก็ไม่อาจทำตามใจปรารถนาของผู้จัดเรียงหรือผู้เขียนภาพ แต่ต้องกระทำตามวาทกรรมในเรื่องนั้น ๆ เช่นกัน

ตัวอย่างเช่นการเรียงภาพผู้นำ 3 ท่านในบทความในหนังสือพิมพ์ Bangkok Post ที่มีชื่อว่า “Blocking an ascending Dragon” ฉบับวันที่ 31 สิงหาคม ค.ศ.2003 ที่พูดถึงการก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจของประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ การจัดลำดับภาพของประธานาธิบดีหัว จินเถา และ นายกรัฐมนตรีทักษิณของไทย

การจัดเรียงภาพดังที่ปรากฏให้เห็นนี้ สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการจัดชั้น ประเทศ หรือฐานะของผู้นำประเทศในการเมืองโลกที่ผู้จัดภาพ ซึ่งอาจจะเป็นคนละคนกับผู้เขียนบทความ รับรู้และเข้าใจ การเลือกภาพท่านนายกทักษิณ ที่เหลือบตามองไปข้างบนที่มีภาพของสองผู้นำเศรษฐกิจโลกวางอยู่ ก็สื่อถึงการยอมรับในฐานะที่เหนือกว่าของสองผู้นำนี้ การเรียงภาพจากซ้ายไปขวาเพื่อบ่งบอกว่าใครควรมาก่อนหรือควรดูก่อน นอกจากจะเป็นไปตามความคุ้นเคยของการอ่าน/เขียนในภาษาอังกฤษและภาษาไทยแล้ว ยังบ่งบอกถึงความสำคัญของบุคคลในภาพที่แตกต่างกันไปด้วย ถ้าในภาษาอื่นอาจมีการเรียงที่แตกต่างกันไปได้ เช่น ในภาษาจีนที่อ่านจากบนลงล่างและจากขวาไปซ้าย เป็นต้น ดังนั้น การจัดเรียงภาพก็มีได้ไร้เดียงสา แต่ต้องจัดเรียงตามระเบียบ กฎเกณฑ์ชุดหนึ่ง ในกรณีนี้เป็นไปตามกฎเกณฑ์การจัดชั้นประเทศบนเวทีการเมืองโลก

อีกภาพ เป็นภาพจากปกหนังสือของมิเชล ฟูโกที่มีชื่อว่า The Order of Things ภาพนี้มีความหมายมากมาย แต่ที่ผมต้องการชี้ให้เห็นในที่นี้ก็คือว่า ภาพนี้มีวาทกรรมชุดหนึ่งกำกับทั้งการเขียนภาพ และการมองภาพ นั่นคือ วาทกรรมว่าด้วยการจ้องมอง (Gaze) จากการดูภาพ เราสามารถบอกได้ว่ามีอะไรที่สำคัญที่ทุกคนในภาพกำลังมองอยู่ แต่สิ่งที่คนในภาพมองมิได้ปรากฏให้เห็นในภาพ และเราคงดูภาพไม่ได้รับอนุญาตให้มอง แต่เราบอกได้ว่าสิ่งที่ไม่ปรากฏในภาพสำคัญ เพราะคนในภาพรวมถึงจิตรกรกำลังจ้องมองอยู่ เพราะถ้าหากไม่สำคัญก็จะมี การจ้องมอง ซึ่งเป็นไปตามวาทกรรมว่าด้วยการมอง

ในภาพนี้มีได้มีศูนย์กลางเดียว แต่มีศูนย์กลางของศูนย์กลาง คือ พระธิดาที่มีสมมัจ้องมองให้ความสำคัญ ขณะเดียวกันพระธิดาก็จ้องมองไปยังสิ่งที่สำคัญกว่า คือ พระราชาและพระราชินีที่กำลังยืนเป็นแบบให้จิตรกรวาดภาพ เราทราบการดำรงอยู่ของพระราชากับพระราชินีจากภาพสะท้อนในกระจกเงาบานเล็กๆ ที่แขวนอยู่ที่ฝาผนัง จิตรกรวาดภาพโดยมีกรอบของวาทกรรมว่าด้วยการจ้องมองกำกับ การวาดของเขาในสองระดับ ระดับแรกเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของคุณคณาผ่านการจ้องมอง ประการที่สองจิตรกรวาดภาพเพื่อให้คนดูภาพดูจากด้านหน้าภาพ จึงต้องออกมาอย่างที่เป็นอยู่ ทั้งคนวาดภาพและคนดูภาพ ต่างวาดและดูตามวาทกรรมชุดหนึ่ง

ผมขออนุญาตนำประสบการณ์เล็กๆ ที่เกิดขึ้นกับตัวเองเมื่อไม่นานมานี้มาเล่าให้ท่านทั้งหลายฟังในที่นี้ เพื่อแสดงให้เห็นถึงการทำงานของวาทกรรมเข้าวันหนึ่งผมไปซื้อขนมกับแม่ค้า “ขาประจำ” (คนละความหมายกับที่ท่านนายกทักษิณใช้) แม่ค้าคนนี้ขายขนมไทยธรรมดาแต่ปัจจุบันขนมไทยเหล่านี้ได้รับการยกฐานะให้เป็น “ขนมสุขภาพ” เช่น ฟักทองต้ม กล้วยต้ม มันต้มและขนมตาล เป็นต้น เช้าที่ผมไปซื้อนั้น แม่ค้าขายขนมกับแม่ค้าคนอื่นๆ กำลังพูดคุยกันด้วยสีหน้าที่เคร่งเครียดและดูไม่ค่อยสบายใจ ผมจึงถามว่ามีเรื่องอะไรกันหรือ และได้รับคำตอบว่าสามีของแม่ค้าคนหนึ่งเพิ่งถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจจับกุมตัวไป เนื่องจากข่มขืนลูกสาวตัวเองมาหลายปีแล้วและเรื่องเพิ่งเปิดเผยออกมา

ทันทีที่เล่าจบแม่ค้าคนดังกล่าวก็จ้องหน้าผม (ใช้วาทกรรมว่าด้วยการจ้องมอง) พร้อมถามว่า “อาจารย์ว่าอย่างไร?” ส่วนคำตอบของผมก็ค่อนข้างชัดเจน ผมไม่มีทางเลือกเป็นอย่างอื่น นอกจากตอบตามวาทกรรมว่าด้วยเรื่องเพศในสังคมไทยที่ห้ามการมีเพศสัมพันธ์กับบุคคลในสายเลือดเดียวกันถามว่าตอบเป็นอย่างอื่นได้ไหม คำตอบคือได้ แต่บนราคาทางสังคมที่ค่อนข้างสูงและคนปกติทั่วไปจะไม่เลือกทางนี้ และนี่คือความล้าลึกของอำนาจของวาทกรรมที่สามารถทำให้อำนาจกลายเป็นเรื่องของความเป็นปกติธรรมดาในสังคม หรือเป็นเรื่องของความรู้ ความจริง เป็น “ธรรมชาติ” อย่างกรณีของการพัฒนา

โดยส่วนตัวแล้ว คำถามของแม่ค้าคนนี้มีความสำคัญต่อตัวผมมาก เพราะเป็นคำถามที่ทำให้ผมต้องหันกลับมาขบคิด ทบทวนถึงมาตรฐานทางศีลธรรมเกี่ยวกับเรื่องเพศของตัวเอง อย่างไรก็ตาม คำถามที่ผมเล่าให้ท่านทั้งหลายฟังในที่นี้ เกี่ยวกับวาทกรรมทางเพศว่าด้วยการมีเพศสัมพันธ์กับบุคคลในสายเลือดเดียวกัน ยังมีความรุนแรงและเข้มข้นน้อยกว่าคำถามเรื่องห้ามสตรีเข้าไปในศาสนสถานแห่งหนึ่งทางภาคเหนือ ที่วุฒิสมาชิกสตรีท่านหนึ่งจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือกำลังเผชิญอยู่ในขณะนี้ กรณีของผมเป็นการตอบตามกฎเกณฑ์ของวาทกรรมว่าด้วยเรื่องนั้น จึงไม่เกิดปัญหาอะไรกรณีของวุฒิสมาชิกสตรีท่านนั้นเป็นการตั้งคำถามกับวาทกรรมหลักในเรื่องนั้น ผลก็คือเกิดการต่อต้านเพื่อคงฐานะของวาทกรรมชุดดังกล่าวสืบไป วาทกรรมจึงมิได้เป็นเพียงเรื่องของคำพูด แต่มีภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรมในเรื่องนั้น ๆ ด้วย

คนฟังดนตรี กับคนฟังการบรรยาย การอภิปราย หรือปาฐกถาทางวิชาการ ก็มีความคาดหวังคนละแบบ คนฟังดนตรีจะฟังนักร้องคนโปรดของตน ร้องซ้ำเพลงโปรดที่ฟังมาแล้วหลายครั้ง ฟังกี่ครั้งก็ไม่เบื่อ ยิ่งฟังยิ่งชอบ เป็นการตอกย้ำความชอบของคนฟัง ส่วนคนฟังการบรรยายทางวิชาการต้องการฟังเรื่องใหม่ที่ตัวเองไม่เคยรับรู้ หรือรับฟังมาก่อน ดังนั้น เราจึงมักได้ยินผู้เข้าร่วมประชุมทางวิชาการบ่นเสมอ ๆ ว่า “ไม่เห็นมีอะไรใหม่” หรือหนักกว่านั้นคือ “พูดเรื่องเก่า น่าเบื่อหน่าย” ถ้าหากคนฟังดนตรีมองหา Repetition หรือการพูดซ้ำ ตอกย้ำแล้ว คนฟังการบรรยายทางวิชาการก็จะมองหา Creation หรือความคิดใหม่ ๆ สิ่งใหม่ ๆ

คนฟังแต่ละแบบ ก็ฟังภายใต้ระเบียบกฎเกณฑ์ของวาทกรรมแต่ละชุด ไม่แตกต่างกันไปจากคนพูด หรือคนเขียน ที่ต้องพูดหรือเขียนไปตามวาทกรรมในเรื่องนั้น ๆ

นักวิชาการ ไม่ว่าจะอยู่ในแขนงวิชาการใดก็ตาม เวลาทำหน้าที่วิเคราะห์ทางวิชาการในแขนงวิชาของตัวเอง ก็ไม่ต่างไปจากนักแสดงที่ต้องสวมบท เล่นตามบทที่วาทกรรมของแขนงวิชาการนั้น ๆ กำหนดให้เล่น เช่น เล่นบทนักเศรษฐศาสตร์ นักรัฐศาสตร์ นักนิติศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ หรือนักมานุษยวิทยา เป็นต้น การวิเคราะห์ทางวิชาการก็คือ การละเล่น หรือเกมเกมหนึ่ง ที่เล่นตามกฎเกณฑ์

กติกาสถาของแขนงวิชานั้น การวิเคราะห์จึงเป็นการทดสอบทักษะทางวิชาการของผู้วิเคราะห์กับประเด็นปัญหาที่สนใจด้วยการใช้ศัพท์เฉพาะ กรอบความคิด วิธีการ และข้อสมมติฐานต่างๆ ในแขนงวิชานั้น หากเล่นไม่สมบท ตีบทไม่แตก ก็จะถูกมองว่าไม่ใช่นักวิชาการในแขนงนั้น ไม่แตกต่างไปจากที่ผมกำลังแสดงบทนักวิเคราะห์วาทกรรมในขณะนี้ ถ้าพูดในภาษาของโทมัส คูห์น (Thomas Kuhn) นักวิทยาศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ เจ้าของผลงานเรื่อง *The Structure of Scientific Revolution* แล้ว การวิเคราะห์ก็คือ ภาวะปฏิบัติของศาสตร์ในสภาวะปกติ หรือ Normal Science นั่นเอง

การวิเคราะห์ทางวิชาการไม่ว่าแขนงใด จึงมีพลังและมีชีวิตของตัวเอง ส่วนผู้วิเคราะห์เป็นเพียงส่วนประกอบหนึ่งของเกมการวิเคราะห์ทางวิชาการเท่านั้น

จากตัวอย่างเล็กน้อยๆ ที่ผมกล่าวมาทั้งหมดข้างต้น คงพอช่วยให้ท่านทั้งหลายในที่ประชุมนี้ เห็นภาพลางๆ ของสิ่งที่เรียกว่า “วาทกรรม” ในภาษาไทยหรือ Discourse ในภาษาอังกฤษได้บ้าง

2. วาทกรรมการพัฒนา

กล่าวอย่างถึงที่สุดแล้ว วาทกรรม ในความหมายของมิเชล 푸โก คือ ระเบียบ กฎเกณฑ์ และภาคปฏิบัติการต่างๆ ที่ทำให้การพูด การคิด การเขียน การวิเคราะห์ และการทำความเข้าใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นไปได้ ขณะเดียวกัน วาทกรรมก็เก็บกด ปิดกั้น กดทับการพูด การคิด การเขียน การวิเคราะห์ และการทำความเข้าใจในแบบอื่นไว้ไม่ให้ปรากฏขึ้นมา แม้ว่าจะดำรงอยู่ก็ตาม

พลังอำนาจของวาทกรรมจึงอยู่ที่การผลิตหรือสร้างเอกลักษณ์/ตัวตน และความหมายให้กับสรรพสิ่งต่างๆ ในสังคม โดยมีภาคปฏิบัติการจริงแบบต่างๆ ของวาทกรรมเพื่อทำให้สิ่งที่วาทกรรมผลิต/สร้างขึ้นมาได้รับการยอมรับในสังคมในวงกว้างในการสร้างเอกลักษณ์/ตัวตนของวาทกรรมนั้น จะใช้วิธีการสร้างความเป็นอื่น (the other) ขึ้นมา เพื่อให้วาทกรรมนั้นๆ มีความโดดเด่นเป็นตัวของตัวเอง วาทกรรมจึงเป็นเรื่องของระบบ ระเบียบ กฎเกณฑ์ เงื่อนไขและความเป็นไปได้ของการดำรงอยู่ของสรรพสิ่ง

สำหรับวาทกรรมการพัฒนากระแสหลักแห่งโลกยุคสงครามเย็นนั้น จะสร้างสิ่งที่เรียกว่า “ความด้อยพัฒนา” หรือ “Underdevelopment” ขึ้นมา เพื่อให้วาทกรรมพัฒนามีความโดดเด่น และแตกต่างไปจากวาทกรรมชุดอื่นๆ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความด้อยพัฒนาถูกสร้างขึ้นมาให้มีฐานะความเป็นอื่นหรือคู่ตรงข้ามของการพัฒนา

การศึกษาการพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม จะช่วยให้เราเข้าใจถึงกระบวนการ ขั้นตอนต่างๆ ที่ทำให้ประเทศโลกที่สามเริ่มมองและยอมรับว่าตัวเองเป็นประเทศ “ด้อยพัฒนา” หรือ “กำลังพัฒนา” พร้อมเชื่อมั่นและยอมรับว่า “การพัฒนา” ที่มีความหมายเฉพาะแบบหนึ่งตามวาทกรรมพัฒนากระแสหลักแห่งโลกยุคสงครามเย็น คือหนทางไปสู่ความหลุดพ้นจากภาวะด้อยพัฒนา

วาทกรรมพัฒนากระแสหลักแห่งโลกยุคสงครามเย็น ผูกขาดรูปแบบและทิศทางอันจะนำไปสู่การพัฒนาว่ามีเพียงแบบเดียว นั่นคือ แบบของสังคมตะวันตก ไม่มีทางเลือกเป็นอย่างอื่น ขณะเดียวกันก็เผยแพร่ ตอกย้ำรูปแบบการเปลี่ยนแปลงสังคมในแนวนั้นผ่านภาคปฏิบัติการต่างๆ ของวาทกรรม เช่น การให้เงินช่วยเหลือในการพัฒนา เปิดการเรียน การสอนเกี่ยวกับการพัฒนา ผลิตตำรา เอกสารต่างๆ ที่พูดถึงการพัฒนาในแบบที่วาทกรรมพัฒนากระแสหลักแห่งโลกยุคสงครามเย็นเห็นชอบ ตั้งศูนย์ศึกษา สถาบัน องค์กรเกี่ยวกับการพัฒนาแนวนั้นขึ้นมาพร้อมเก็บกดปิดกั้น กดทับรูปแบบการเปลี่ยนแปลงสังคมแบบอื่นๆ

เมื่อเป็นเช่นนี้ วาทกรรมพัฒนากระแสหลักแห่งโลกยุคสงครามเย็นจึงไม่มีที่ว่างให้กับสิ่งที่เรียกว่า วัฒนธรรมท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือความเป็นอีสานเป็นต้น สิ่งเหล่านี้จะถูกผนวกรวมเข้าไว้ภายใต้เอกลักษณ์/ตัวตนชนิดใหม่ที่เรียกว่า “ความด้อยพัฒนา”

ฉะนั้น การพูดถึงวาทกรรมพัฒนาหรือการพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรมจึงเป็นการพูดถึงชุดของความสัมพันธ์ที่แน่นอน และสลับซับซ้อนระหว่างอำนาจ ความรู้ ความจริง ตัวตน และความเป็นอื่นไปพร้อมๆ กัน สำหรับรายละเอียด

เกี่ยวกับวาทกรรม และการวิเคราะห์การพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรม ผมได้กล่าวไว้ว่าเป็นรูปธรรมชัดเจนในหนังสือเรื่อง วาทกรรมการพัฒนา แล้ว จึงไม่ขอถามมากล่าวซ้ำอีกในที่นี้ หากแต่จะขอสรุปเป็นประเด็นสั้น ๆ เพื่อการอภิปรายถกเถียงต่อไป

ในฐานะที่เป็นวาทกรรมการพัฒนาจึงไม่ใช่สิ่งที่แต่ละต้องไม่ได้ ตั้งคำถามไม่ได้ ตรงกันข้ามในฐานะที่เป็นวาทกรรม การพัฒนาจำเป็นจะต้องได้รับการตรวจสอบ และตั้งคำถามอย่างจริงจังเพื่อที่จะทำให้เราสามารถก้าวออกไปจากกรอบของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” สู่รูปแบบการเปลี่ยนแปลงสังคมแบบอื่น ๆ ที่ไม่จำเป็นต้องผูกติดอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” อีกต่อไป หรือที่นักทฤษฎีบางท่านเรียกว่า “ยุคหลังการพัฒนา” หรือ Post-development era นั้นเอง

ส่วนการพูดถึง “ความเป็นอื่น” ของการพัฒนา ก็เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสลับซับซ้อนระหว่างเอกลักษณ์/ตัวตนกับความเป็นที่วาทกรรมพัฒนากระแสหลักแห่งยุคสงครามเย็นสร้างขึ้นมา ตัวอย่างเช่น วาทกรรมพัฒนาชุดหนึ่งที่เรียกว่า “ทฤษฎีภาวะทันสมัย” หรือ “ทฤษฎีการทำให้ทันสมัย” หรือ modernization theory ในภาษาอังกฤษนั้น ก็สร้างตัวตนของสิ่งที่เรียกว่า “ความทันสมัย” ขึ้นมากล่าวคือ เป็นความทันสมัยแบบตะวันตก ดังนั้น วาทกรรมชุดนี้จึงทำให้การทำให้ทันสมัย หรือ Modernization กับการทำให้เป็นตะวันตก หรือ Westernization กลายเป็นสิ่งเดียวกัน

เมื่อเป็นเช่นนี้ ถ้าจะพัฒนาก็ต้องทำให้ทันสมัย และต้องเป็นความทันสมัยแบบเดียว คือ แบบสังคมตะวันตก เช่น เปลี่ยนประเทศโลกที่สามจากประเทศเกษตรกรรมเป็นประเทศกึ่งอุตสาหกรรม และประเทศอุตสาหกรรมตามลำดับ ส่วนการต่อต้านการพัฒนา ก็คือการต่อต้านความทันสมัยและก็หมายถึงการต่อต้านตะวันตกไปพร้อม ๆ กันด้วย

ในโลกยุคสงครามเย็น ผู้ที่ต่อต้านการพัฒนาแบบตะวันตก จะถูกตีตราว่าเป็นพวก “คอมมิวนิสต์” และมีนัยว่าจะต้องถูกทำลาย ส่วนในโลกยุคหลังสงครามเย็น

หรือโลกยุคโลกาภิวัตน์ในปัจจุบันนี้นั้น การต่อต้านนโยบายการพัฒนาในแนวเสรีนิยมใหม่ หรือ Neo-liberalism ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการเปิดเสรีทางการค้า การเปิดเสรีทางการเงิน การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ หรือบรรดาข้อเรียกร้องอื่น ๆ ของลัทธิเสรีนิยมใหม่ ก็จะถูกตราหน้าว่าเป็นพวกต่อต้านโลกาภิวัตน์ ดังกรณีของขบวนการภาคประชาชนทั่วโลกที่ต่อต้านลัทธิเสรีนิยมใหม่ในระดับโลกที่ถูกเรียกว่าเป็นพวก Anti-globalization Movement หรือไกลกว่านั้น อาจถูกจัดว่าเป็นพวก “ผู้ก่อการร้าย” ที่เป็นภัยต่อระเบียบโลกและประชาคมโลกก็ได้

ปัจจุบันมีปัจจัยหลายประการ ที่บ่งชี้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแวดวงการศึกษาการพัฒนา ตัวอย่างเช่น

ประการแรก ความมั่นใจในความสำเร็จหรือความดีงามของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ได้มลายหายไปจนเกือบหมดสิ้น ปัจจุบันเวลาที่พูดถึงการพัฒนา มักเป็นการพูดถึงปัญหาที่เกิดจากการพัฒนามากกว่า เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม พูดถึงวิกฤตของการพัฒนา และพูดถึงทางเลือกในการพัฒนา การพัฒนามิใช่สิ่งที่สูงส่ง แต่ต้องไม่ได้อีกต่อไป ไม่แตกต่างไปจากคำว่า “การเมือง” ที่มีความหมายในเชิงลบมากกว่าเชิงบวก เช่น พูดถึงอิทธิพลทางการเมือง ประเด็นการเมือง หรือเล่นการเมือง เป็นต้น

ประการที่สอง มีตัวแสดงใหม่ๆ เพิ่มมากขึ้นทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับโลกที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา มิใช่มีแต่รัฐบาล ระบอบราชการ หรือองค์กรโลกบาลอย่างธนาคารโลก กองทุนการเงินระหว่างประเทศ แต่มีขบวนการประชาชนแบบใหม่ๆ เกิดขึ้นที่เรียกรวมๆ ว่า “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่” หรือ New Social Movements โดยเฉพาะอย่างยิ่งขบวนการประชาชนในระดับรากหญ้า แต่มีการเชื่อมโยงกับขบวนการอื่นๆ ในระดับประเทศ และในระดับโลก อันเป็นผลมาจากพัฒนาการของเทคโนโลยีการคมนาคมสื่อสารและข่าวสารสมัยใหม่ที่ทำให้โลกที่เราอยู่มีความกระชับแน่นกันมากขึ้น หรือที่เรียกว่า “โลกาภิวัตน์” จากข้างล่างหรือ Globalization from below

ประการที่สาม ประเด็นหลักที่พูดถึงการพัฒนาก็เปลี่ยนไป มิใช่จะมีแต่เรื่องของการพัฒนาเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว แต่มีเรื่องของวัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชน และที่สำคัญคือ การปรับตัวเพื่อรับกระแสการเปลี่ยนแปลงในระดับโลก อย่างเช่นการเปิดเสรีทางการค้า ที่กำลังเป็นปัญหาถกเถียงกันอยู่ในสังคมไทยในปัจจุบัน เป็นต้น

ประการที่สี่ ความหมายของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ก็มีได้ชัดเจนเหมือนอย่างในโลกยุคสงครามเย็น แต่มีความแตกต่างและหลากหลายเพิ่มมากขึ้น อันเป็นผลมาจากกระแสโลกาภิวัตน์จากข้างล่างดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

3. วาทกรรมการพัฒนาสังคมไทย

ตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในแวดวงการศึกษา การพัฒนา มีส่วนอย่างสำคัญที่ทำให้วาทกรรมการพัฒนาในสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างน้อยที่สุดวาทกรรมการพัฒนาในสังคมไทยปัจจุบันมิได้ผูกขาดรวมศูนย์อยู่ที่รัฐอีกต่อไป การพัฒนาที่ผ่านมาในอดีตคือ การกิจของชาติ รัฐและระบบราชการของรัฐมีบทบาทสำคัญในรูปของการพัฒนาประเทศ มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่างๆ แต่ปัจจุบันองค์กรพัฒนาเอกชนและภาคประชาชนมีบทบาทสำคัญในเรื่องของการพัฒนาเพิ่มมากขึ้น

ยิ่งในโลกยุคหลังสงครามเย็น หรือยุคโลกาภิวัตน์ด้วยแล้ว การพัฒนามีลักษณะข้ามชาติมากกว่าระดับชาติ และในโลกยุคไร้พรมแดนนี้ สรรพสิ่งมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและฉับพลัน ตัดข้ามบรรดาเส้นแบ่งต่างๆ ที่ดำรงอยู่ ทำให้การศึกษาการพัฒนามีความยุ่งยากและสลับซับซ้อนเพิ่มมากขึ้น ตัวอย่างเช่น ในโลกยุคไร้พรมแดน อีสานมิได้เป็นเพียงภูมิภาคหนึ่งของประเทศไทยอีกต่อไป แต่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมโลก หรือกลายเป็นส่วนหนึ่งของเขตการค้าใน “อนุภาคลุ่มน้ำโขง” หรือ Sub-Mekong Region กล่าวคือ กลายเป็นส่วนหนึ่งของเขตเศรษฐกิจการค้าระหว่างประเทศ ที่มีประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนเป็นหัวหอก นั่นคือ จินตนาการเกี่ยวกับความเป็นอีสานกว้างไกลไปกว่าภูมิภาค

ของตนในเชิงภูมิศาสตร์ สู่จินตนาการในระดับโลกผ่านสื่อมวลชนแขนงต่าง ๆ และผ่านกิจกรรมเศรษฐกิจในระดับโลกแบบต่าง ๆ อย่างเช่น เขตการค้าเสรี เป็นต้น

ความเป็นอีสานจึงมิได้หยุดนิ่งตายตัว แต่เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก ขณะเดียวกัน เกิดความพยายามของคนในพื้นที่ที่ต้องการปกป้องและนิยามตัวตนของตนบนฐานของเศรษฐกิจ-วัฒนธรรมท้องถิ่น ไม่ใช่บนมาตรฐานของเศรษฐกิจ-การค้าระดับโลกอย่างความคิดเรื่องเขตการค้าเสรี หรือความคิดเรื่องพื้นที่อนุภาคลุ่มน้ำโขง เป็นต้น

โลกาภิวัตน์ จึงมิใช่กระแสการเปลี่ยนแปลงที่มาจากเบื้องบน และหมายถึงการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่การต่อต้าน ชัดขึ้นจากท้องถิ่น ก็มีส่วนอย่างสำคัญที่ทำให้เกิดโลกาภิวัตน์จากข้างล่างและนี่คือพลังของโลกยุคปัจจุบันที่เราอยู่ ที่ชายขอบไม่ยอมรับในอำนาจการเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอกอย่างดุชฎีกอีกต่อไป หากพูดในเชิงสัญลักษณ์ก็คือว่า 9/11 กับ 7/11 แยกกันไม่ออก 9/11 หมายถึงโลกาภิวัตน์จากข้างล่าง ส่วน 7/11 ก็คือโลกาภิวัตน์จากข้างบน

เมื่อเป็นเช่นนี้ ผมมีความเห็นว่าเรามีความจำเป็นต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับสถานการณ์ของโลกปัจจุบันที่เรากำลังอยู่ เพื่อที่จะช่วยให้เราเข้าใจวาทกรรมการพัฒนาในสังคมไทยได้กระจ่างชัดขึ้น

ในความเห็นของผม ลักษณะของโลกปัจจุบันที่เราอยู่ประกอบไปด้วยสาระสำคัญดังต่อไปนี้ ประการแรก ได้แก่ ความกระชับแน่นระหว่างเวลากับสถานที่ หรือ Time-space compression พัฒนาการของเทคโนโลยีการคมนาคมสื่อสารและข่าวสารสมัยใหม่ หรือ ICT: Information and Communication Technology ทำให้ระยะห่างระหว่างพื้นที่ไม่มีความหมายอีกต่อไป ปัจจุบันไม่ว่าเราจะอยู่ที่ใดก็สามารถติดต่อถึงกันได้หมด เกิดพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ในระดับโลกอย่าง Internet Internet กลายเป็นระบบเครือข่ายระดับโลกที่ทั้งโลกาภิวัตน์จากข้างบนอย่างการค้าเสรีและโลกาภิวัตน์จากข้างล่างอย่างขบวนการประชาชนในระดับรากหญ้า หรือแม้แต่ขบวนการก่อการร้าย ต่างก็สามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้พอ ๆ กัน

ความกระชับแน่นระหว่างเวลากับสถานที่ ทำให้โลกปัจจุบันที่เราอยู่เป็นโลกของความเร็ว โลกของการไหลเวียน และโลกของสังคมแบบเครือข่าย ในสังคมแบบนี้เหตุการณ์ ปรากฏการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็วและอย่างฉับพลัน ส่วนผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องยากแก่การคาดเดา ดังตัวอย่างของเหตุการณ์การก่อวินาศกรรมทำลายตึกศูนย์กลางการค้าโลกที่มหานครนิวยอร์กประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2544 เป็นต้น

สังคมที่เคลื่อนไหวเร็ว ทำให้สรรพสิ่งไม่มีความมั่นคง พร้อมจะแตกสลายหรือเปลี่ยนแปลงได้ทุกขณะ คนเริ่มมองหาอะไรที่คิดว่ามั่นคงไว้ยึด ทำให้ขบวนการเศรษฐศาสตร์สามารถกลับมามีบทบาทใหม่ เกิดการกลับไปหาสถาบันหลักเดิมของสังคม ไม่ว่าจะเป็นสถาบันครอบครัว ชุมชน หรือรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ และแสดงออกในรูปของลัทธิชาตินิยม เชื้อชาตินิยม ศาสนา นิยมแบบต่างๆ รวมตลอดถึงความรุนแรงบนฐานของชาติพันธุ์ ดังกรณีของการทำสงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ในจุดต่างๆ ของโลกยุคหลังสงครามเย็น แจกเช่นการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ที่กำลังเกิดขึ้นในประเทศซูดานขณะนี้ การกลับมาใหม่ของตลาดน้ำที่คนกรุงเทพฯ นิยมไปเที่ยวซื้อสิ่งของในปัจจุบัน ก็เป็นส่วนหนึ่งของการถวิลหาความมั่นคงในชีวิตโลกที่สับสนวุ่นวายด้วยการกลับไปหาอดีต

สาระสำคัญประการที่สอง ของโลกยุคปัจจุบันได้แก่ การสลายเส้นแบ่งและการลากเส้นแบ่งใหม่ เทคโนโลยีการคมนาคมสื่อสารที่ทันสมัย สะดวก รวดเร็ว และประหยัด ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นการเคลื่อนย้ายของคน เงิน ทุน ข่าวสาร ความรู้ ความบันเทิง และการท่องเที่ยว วิธีการมองโลกของคนก็เปลี่ยนจากระดับท้องถิ่น ระดับชาติ สู่ระดับโลก ทำให้เส้นแบ่งเดิมๆ ที่เคยชัดเจน เกิดความพร่ามัว ดังเช่นเส้นแบ่งระหว่างเมืองกับชนบท ภายในกับภายนอกประเทศ เรื่องส่วนตัวกับเรื่องสาธารณะ รัฏฐกับประชาสังคม หรือแม้แต่การรุกรานกับการป้องกันตนเองก็ไม่มี ความชัดเจนอีกต่อไป ดังตัวอย่างของการทำสงครามยึดครองอิรักของสหรัฐอเมริกาภายใต้นโยบายโจมตีก่อน (preemption)

การล่มสลายของระหังแห่งของพื้นที่ในระดับโลก อันเป็นผลมาจากระบบ เครือข่ายการเชื่อมโยงแบบต่างๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ทำให้บรรดาเส้นแบ่งเดิมๆ เกิดความพรั่มัว และนำไปสู่การเกิดขึ้นของคนกลุ่มใหม่อย่างเช่นคนพลัดถิ่น คนกลุ่มนี้คือบรรดาผู้อพยพโยกย้ายไปอยู่ต่างถิ่น อันเป็นผลมาจากการคมนาคมสื่อสารที่สะดวก รวดเร็ว และประหยัด ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น แต่กลับมีความรู้สึกผูกพันเหนียวแน่นและสลับซับซ้อนกับ วัฒนธรรมและสังคมของบ้านเกิดตัวเองเข้าไปพำนักอาศัย หรือทำมาหากิน

ความสำคัญของคนกลุ่มนี้อยู่ที่การเปิดพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ในระดับโลก เรียกว่าพื้นที่สาธารณะของคนพลัดถิ่น สร้างการเมืองแบบใหม่ในระดับข้ามชาติ เรียกว่า การเมืองแบบของคนพลัดถิ่น คนพลัดถิ่นคือนักชาตินิยมทางไกลในโลก ยุคโลกาภิวัตน์

ถ้าโลกาภิวัตน์นำไปสู่การสลายเส้นแบ่งต่างๆ แล้ว ความรู้สึกในเรื่องของชาตินิยม ท้องถิ่นนิยม หรือศาสนานิยม ที่เพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน ก็คือความพยายามที่จะลากเส้นแบ่งใหม่ในโลกยุคโลกาภิวัตน์ และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชาติ เกิดจินตนาการเกี่ยวกับชาติแบบใหม่ที่ไปไกลกว่าพรมแดนของรัฐ เป็นจินตนาการที่แยกไม่ออกจากสื่อสมัยใหม่ที่ตัดข้ามอาณาเขตรัฐ-ชาติ และทำให้การคิดแบบแบ่งขั้วหยาบๆ อย่างในประเทศ/ต่างประเทศเป็นสิ่งที่กระทำไม่ได้อีกต่อไป

ปัจจุบัน ปริมาณพลของชาติกว้างใหญ่กว่ารัฐ เนื่องจากคนกระจายอยู่ทั่วโลก และสามารถเชื่อมต่อกันหมด ความรู้สึกเป็นชาติ จึงมิได้มาจากอาณาเขตของรัฐ หรือสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ผูกโยงกับรัฐ เช่น หนังสือเดินทาง การเสียภาษีเงินได้ แต่ขึ้นกับการเข้าถึงอุปกรณ์การสื่อสารอิเล็กทรอนิกส์อย่างเครื่องคอมพิวเตอร์ และ software ต่างๆ มากกว่า

สาระสำคัญประการที่สาม ของโลกยุคปัจจุบัน ได้แก่ สังคมความรู้ข่าวสาร ข้อมูลข่าวสารคือสาระสำคัญของคนในสังคม การเคลื่อนย้าย ถ่ายโอน และไหลเวียน

ของข่าวสารมีปริมาณมากมายนมหาศาลจนเกิดความสามารถของคนในสังคมจะย่อยสลายได้ เกิดสภาวะการณ์ที่เรียกว่า “ข้อมูลข่าวสารล้น” ความรู้กลายเป็นเรื่องของความสามารถในการจัดระบบระเบียบข่าวสารที่มีอยู่มากมาย

สถาบันการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาวิทยาลัยทำหน้าที่สร้างความชอบธรรมให้กับคนงานประเภทใหม่ที่เรียกว่า “คนงานที่มีความรู้” (Knowledge workers) ด้วยการเสนอโครงการพิเศษแบบต่างๆ มากมายและให้ปริญญาบัตรเพื่อรับรองมาตรฐานของคนงานว่ามีความรู้ในแขนงวิชาการนั้นๆ ไม่ต่างไปจากมาตรฐานอุตสาหกรรม ISO หมายเลขต่างๆ เพราะความรู้คือปัจจัยสำคัญในสังคม ไม่ใช่ที่ดินทุน หรือแรงงาน ซึ่งต่างก็ต้องอาศัยความรู้เพื่อนำมาเพิ่มประสิทธิภาพหรือเพิ่มมูลค่าทางตลาดของสิ่งเหล่านี้

สังคมความรู้ข่าวสารคือสังคมที่ปีเตอร์ดรักเกอร์เรียกว่า “สังคมหลังทุนนิยม” หรือ Post capitalist Society ถ้าสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรมคือสังคมของคนงานประเภทใช้แรงงานแล้ว สังคมแบบหลังทุนนิยมคือ สังคมของคนงานที่มีความรู้ในระบบทุนนิยม ทั้งความรู้ และความจริงต่างก็ต้องใช้เงินซื้อหามา ฉะนั้น คนที่มีอำนาจซื้อมากกว่าจึงมีโอกาสเข้าถึงความรู้ และเป็นคนที่พูดความจริง พิสูจน์ความจริงได้มากกว่า

ในสังคมที่มีความรู้ ข้อมูล ข่าวสารมีปริมาณมาก และสามารถแพร่กระจายได้ง่าย รวดเร็ว และประหยัดนี้ อำนาจของการไหลเวียนจึงมีความสำคัญและมาก่อนการไหลเวียนของอำนาจ

สาระสำคัญประการที่สี่ ของโลกยุคปัจจุบัน ได้แก่ ความขัดแย้งแบบใหม่ที่แสดงออกในรูปของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบต่างๆ ที่เรียกรวมๆ ว่า “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่” หรือ New Social Movements ดังตัวอย่างของขบวนการสตรี ขบวนการศาสนายุคใหม่ ขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ขบวนการวัฒนธรรมชุมชน และขบวนการเรียกร้องสิทธิของคนพื้นเมืองดั้งเดิมในประเทศต่างๆ เป็นต้น

การคมนาคมสื่อสารที่สะดวก รวดเร็ว และประหยัด การมีความรู้ ข้อมูล ข่าวสารเผยแพร่อย่างมากมาย หลากหลายและกว้างขวาง ทำให้คนในสังคม ปัจจุบันตื่นตัวจะหาความรู้เพิ่มมากขึ้น ประกอบกับบรรดาเส้นแบ่งต่างๆ ในสังคม และในโลกเกิดความพรมัว ไม่ชัดเจน อันเป็นผลมาจากการกระชับแน่นของเวลากับสถานที่ ทำให้โลกยุคปัจจุบันของเราเกิดปัญหา และความขัดแย้งแบบใหม่ๆ ขึ้นมากมาย และเป็นปัญหาความขัดแย้งที่บรรดาสถาบันหลักทางการเมือง การปกครองและสถาบันสังคมที่ดำรงอยู่ไม่เข้าใจและไม่มีความสามารถในการแก้ไข ได้โดยลำพัง เนื่องจากเป็นปัญหาที่สลับซับซ้อนและตัดข้ามพรมแดนรัฐ-ชาติ

ดังนั้น ในโลกยุคหลังสงครามเย็นที่นิยมกล่าวกันว่า ความขัดแย้งและความรุนแรงแบบต่างๆ ในโลกจะหมดไป เพราะการต่อสู้ทางอุดมการณ์ในโลกยุคสงครามเย็นได้ยุติลงแล้ว ก็ไม่เป็นความจริง ในทางกลับกันโลกยุคหลังสงครามเย็น กลับร้อนระอุและมีความรุนแรงแบบใหม่ๆ เพิ่มมากขึ้น แต่ในรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไป ดังตัวอย่างของขบวนการต่อต้านกระแสโลกาภิวัตน์ที่เริ่มเปิดตัวครั้งแรกด้วยการประท้วงองค์การการค้าโลก ที่เมืองซีแอตเทิล มลรัฐวอชิงตัน ประเทศสหรัฐอเมริกา ในปลายปี พ.ศ. 2542 เพื่อเรียกร้องให้เกิดความเป็นธรรมในระดับโลก รวมตลอดถึงความขัดแย้งและความรุนแรงในรูปของการก่อการร้ายและการทำสงครามต่อต้านการก่อการร้ายที่ดำเนินมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 20 ในประเทศสหรัฐอเมริกาเมื่อวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2544 ไม่ว่าจะเป็นสงครามในอัฟกานิสถานหรือในอิรักก็ตาม

ความขัดแย้งแบบใหม่นี้เป็นความขัดแย้งเชิงวัฒนธรรม สังคมมากกว่า การเมือง แต่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอย่างมีนัยสำคัญฐานของความขัดแย้งก็กว้างไกลและหลากหลาย เช่น เป็นความขัดแย้งในเรื่องเพศ เชื้อชาติ ศาสนา วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเป็นการเคลื่อนไหวในระดับชาติผ่านระบบเครือข่ายโลก เนื่องจากปัญหาส่วนใหญ่ที่เป็นปัญหาที่ก้าวข้ามไปจากอาณาเขตของรัฐ เป้าหมายของการเคลื่อนไหวก็มีใช้เพื่อช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่

ต้องการสร้างนิยามหรือความหมายชุดใหม่ให้กับสิ่งที่เรียกร่อง จึงมีลักษณะของการเมืองเอกลักษณ์ ที่ตัวแสดงหลักไม่ใช่รัฐแต่เป็นขบวนการประชาชนแบบต่างๆ และเคลื่อนไหวในระดับท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับระดับโลก

ลักษณะสำคัญประการที่ห้าของโลกยุคปัจจุบัน ได้แก่ ความเปราะบางทางการเมือง อันเป็นผลมาจากปัญหาการก่อการร้ายข้ามชาติ และการทำสงครามต่อต้านการก่อการร้ายของสหรัฐอเมริกา เหตุการณ์การก่อวินาศกรรมทำลายตึกศูนย์กลางการค้าโลกที่มหานครนิวยอร์กและตึกที่ทำการกระทรวงกลาโหมของประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2544 บ่งบอกถึงสภาวะการณ์ของโลกปัจจุบันที่เราอยู่ได้ชัดยิ่งขึ้น องค์ประกอบต่างๆ ของโลกยุคหลังสงครามเย็น ที่กล่าวถึงข้างต้น ต่างเผยตัวให้เห็นอย่างเด่นชัด โศกนาฏกรรมครั้งนี้ประกอบไปด้วย เรื่องเทคโนโลยีการคมนาคมสื่อสาร ความรู้ ข้อมูลข่าวสาร การเคลื่อนย้ายของคน เงินทุน ความคิด และความขัดแย้งที่เข้มข้นและรุนแรง

เหตุการณ์ครั้งนี้แสดงให้เห็นถึงความเปราะบางทางการเมืองที่ไม่แตกต่างไปจากความเปราะบางทางเศรษฐกิจในโลกทุนนิยมดอท.คอม ที่ผมจะได้กล่าวถึงข้างหน้า เราอยู่ในโลกที่ทั้งฟองสบู่ทางการเมืองและฟองสบู่ทางเศรษฐกิจพร้อมจะระเบิดและแตกออกเป็นเสี่ยงๆ ได้ทุกเมื่อ

ในทางการเมือง ความมั่นคงปลอดภัยของชาติ ความมั่นคงปลอดภัยของประชาชนและการจัดระเบียบโลกใหม่ ได้กลับกลายมาเป็นประเด็นสำคัญอีกครั้งที่ต้องการได้รับการบริหารจัดการ ความมั่นคงปลอดภัยได้มลายหายไปใ้อากาศธาตุ เมื่อเครื่องบินโดยสารถูกทำให้กลายเป็นขีปนาวุธ ร่างกายมนุษย์กลายเป็นระเบิดพลีชีพความเชื่อทางศาสนากลายเป็นฐานในการทำสงครามศักดิ์สิทธิ์

เป้าหมายของการก่อการร้ายก็มีใช่เป้าหมายทางทหารอย่างในภาวะสงครามแต่เป็นใครก็ได้เนื่องจากวัตถุประสงค์ของการก่อการร้ายคือสร้างความหวาดกลัวให้เกิดขึ้น ภัยจากการก่อการร้ายจึงเป็นความรุนแรงที่กระทบต่อประชาชนธรรมดาโดยตรง เสรีภาพของประชาชนถูกลิดรอนภายใต้ข้ออ้างของการทำสงครามต่อต้าน

การก่อการร้าย ตัวอย่างล่าสุดของการลิดรอนเสรีภาพของประชาชนในประเทศสหรัฐอเมริกาภายใต้นโยบายการปราบปรามการก่อการร้าย ได้แก่ การแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติความรักชาติอเมริกัน พ.ศ. 2544 (The USA Patriot Act of 2001) ที่ให้อำนาจกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในการควบคุม ตรวจสอบ และติดตามนิสัยการอ่านหนังสือของประชาชน โดยสามารถให้ร้านจำหน่ายหนังสือ บรรณารักษ์ห้องสมุด หรือผู้ดูแล websites ต่าง ๆ ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการซื้อหรืออ่านหนังสือ รวมถึงการเข้า website ของบุคคลที่ต้องสงสัยว่าจะเป็น ผู้ก่อการร้าย ก่อนหน้านั้น พระราชบัญญัติความรักชาติของอเมริกันฉบับดังกล่าวทำให้การจับกุมและการคุมขังประชาชนอเมริกันทำได้ง่ายดายมากขึ้น

การก่อการร้ายที่เกิดขึ้นเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2544 ทำให้สหรัฐอเมริกาที่เป็นเจ้าโลกถูกทำลายโดยกลุ่มคนที่ไม่ใช่รัฐ เป็นนักรบที่ปราศจากรัฐ กลุ่มก่อการร้ายมีวิธีคิดแบบจารีตนิยม แต่อาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ในการเคลื่อนไหว ผู้ก่อการร้ายกับสหรัฐอเมริกาและชาติพันธมิตรมีวิธีคิดคนละชุด ในขณะที่ผู้ก่อการร้ายคิดบนฐานของชาติ สหรัฐอเมริกากับชาติพันธมิตรคิดบนฐานของรัฐ

ผู้ก่อการร้ายยอมตายเพื่อที่จะได้เป็นนักบุญในชีวิตหน้า ทหารของสหรัฐอเมริกาและชาติ พันธมิตรตายเพื่อรักษาสันติภาพและระเบียบโลก ฐานของผู้ก่อการร้ายก็ไม่ชัดเจน ทหารก็ไม่ใช่ พลเรือนก็ไม่เชิง เมื่อถูกจับก็ไม่รู้ว่าจะปฏิบัติกับบุคคลเหล่านี้อย่างไร เพราะไม่ใช่เชลยศึก การละเมิดสิทธิมนุษยชนของคนกลุ่มนี้จึงเกิดขึ้นได้ง่ายเพราะไม่ได้รับความคุ้มครองจากกฎหมายใด ดังกรณี ขบวนการละเมิดสิทธิของผู้ต้องขังในเรือนจำอาบู กราอ็บในประเทศอิรัก หรือค่ายกักกันของสหรัฐที่ฐานทัพเรือในอ่าวกวันตานาโม ประเทศคิวบา หรือค่ายกักกันในประเทศอัฟกานิสถาน

เหตุการณ์เมื่อวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2544 และการก่อการร้ายต่างๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันแสดงให้เห็นว่ามีอำนาจแบบอื่น มีตัวแสดงทางการเมืองแบบอื่นที่ไม่ใช่รัฐ-ชาติแต่สามารถสร้างความรุนแรงให้กับรัฐ-ชาติได้อย่างมากมายมหาศาล

ในโลกของเครือข่าย การเคลื่อนไหวของปัจเจกบุคคล สามารถส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในระดับรัฐ-ชาติ และระดับโลกได้ ดังกรณีของจูดี้ วิลเลียมส์ เจ้าของรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพ ปี ค.ศ. 1997 ที่เคลื่อนไหวต่อต้านทุ่นระเบิด จนนำไปสู่การทำข้อตกลงยกเลิกการใช้ทุ่นระเบิด หรือการก่อการร้ายของนายโฆเซมาเรีย บินลาเด็น ก็มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวาระของการเมืองโลกในยุคหลังสงครามเย็นได้

เหตุการณ์การก่อการร้ายในประเทศสหรัฐอเมริกาเมื่อวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2544 ทำให้ความฝันของโลกยุคโลกาภิวัตน์และโลกยุคหลังสงครามเย็น ต้องพังครืนลงในชั่วพริบตา อำนาจรัฐที่คาดกันว่าจะอ่อนกำลังลงอันเป็นผลมาจากการสิ้นสุดของโลกยุคสงครามเย็นและการเกิดขึ้นของกระแสโลกาภิวัตน์ กลับได้รับการตอกย้ำให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้นในรูปของการทำสงครามต่อต้านการก่อการร้าย

ลัทธิเชื้อชาตินิยม การรังเกียจเดียดฉันท์บนฐานของชาติพันธุ์รุนแรงมากขึ้น มีการจัดตั้งประเทศใหม่เป็นกลุ่มประเทศ “อักษะแห่งความชั่วร้าย” ซึ่งหมายถึงประเทศอิรัก อิหร่าน และเกาหลีเหนือ มีการพูดถึงการเปลี่ยนระบอบการปกครองของ “รัฐเกเร” ที่ไม่อยู่ในแถวในแนวของระเบียบโลกโดยใช้แสนยานุภาพทางทหาร โดยไม่คำนึงถึงเรื่องอำนาจอธิปไตยของรัฐอีกต่อไป

ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมดอท.คอม คือ สาระสำคัญประการที่หกของโลกยุคปัจจุบันที่เราอยู่ในโลกของเครือข่ายที่ทุนเคลื่อนย้ายได้อย่างอิสระเสรี การเคลื่อนย้ายเข้า-ออกของทุนจากประเทศหนึ่งไปยังอีกประเทศหนึ่งทำได้ง่าย สะดวกและรวดเร็ว และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านดีและร้ายในชั่วพริบตา ดังตัวอย่างของวิกฤตเศรษฐกิจในประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. 2540 ที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจไทยต้องล่มสลายลงในชั่วข้ามคืนอันเป็นผลมาจากการโอนเงินทุนออกนอกประเทศไทยในจำนวนมหาศาล ทำให้ระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพิงเงินลงทุนระยะสั้นจากต่างประเทศต้องมีอันล้มครืนลง ความมั่นคงทางเศรษฐกิจและเสถียรภาพทางการเมืองจึงเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออกในโลกยุคโลกาภิวัตน์

สาระสำคัญของระบบทุนนิยมดอท.คอม อยู่ที่การทำธุรกรรมบนสิ่งจอมปลอม สิ่งสมมติด้วยการเก็งกำไรในปริมาณที่ไม่ใช่ภาคเศรษฐกิจการผลิตจริงผ่านสื่อ

อิเล็กทรอนิกส์ที่รวดเร็ว จับไวและครอบคลุมกว้างขวางทั่วโลกในรูปแบบของเครือข่ายการเงิน เครือข่ายการธนาคารอิเล็กทรอนิกส์ในระดับโลก ดรชชนที่บ่งชี้ถึงพัฒนาการของทุนนิยมดอท.คอม ได้แก่ การให้ความสำคัญกับการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของการลงทุนในตลาดเงินและตลาดหุ้นมากกว่าการลงทุนในภาคการผลิตจริง เวลาออกอากาศ (airtime) ของสถานีวิทยุและโทรทัศน์ กลายเป็นสินค้าตัวใหม่ที่ซื้อขายกันอย่างเข้มข้น เวลากลายเป็นสินค้าตัวใหม่สำหรับการเก็งกำไร ดังตัวอย่างของการซื้อเวลาออกอากาศของสถานีโทรทัศน์ช่อง 3 และช่อง 7 เป็นระยะเวลายาวนานถึง 30 ปี ของบริษัท Bangkok Entertainment ในราคา 3,200 ล้านบาท และของบริษัท Bangkok TV and Radio ในวงเงิน 4,600 ล้านบาทตามลำดับ

ระบบทุนนิยมแบบดอท.คอม พร้อมกับลัทธิเสรีนิยมใหม่ ที่เน้นการเปิดเสรีทางการเงิน การเปิดเสรีทางการค้าในรูปแบบของการเปิดเขตการค้าเสรี การลดระเบียบขั้นตอนต่างๆ ของทางราชการเพื่อให้ทุนเคลื่อนย้ายเข้า-ออกได้อย่างเสรี และการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ ประเทศโลกที่สามในภูมิภาคต่างๆ ทั่วโลกกลายเป็น “ตลาดเกิดใหม่” สำหรับนักลงทุนต่างชาติที่จะเข้ามาฉกฉวยหาประโยชน์ระยะสั้น

ในสมัยนี้ ลัทธิเสรีนิยมใหม่ก็คือชัยชนะของระบบทุนนิยมในโลกยุคหลังสงครามเย็น เป็นการขยายอิทธิพลของกลไกตลาดจากภาคเศรษฐกิจสู่ภาคสังคมและการเมือง ด้วยการขยายความเชื่อที่ว่ากลไกตลาดคือ มรรควิธีเดียวที่นำไปสู่เสถียรภาพทางเศรษฐกิจและความมั่นคงทางการเมือง ความ อยุติธรรมต่างๆ ของระบบทุนนิยมถูกปิดบังซ่อนเร้นไว้ภายใต้มนต์ทัศน์เรื่อง “การแข่งขันเสรี” การค้าเสรี (free trade) กับการค้าที่ยุติธรรม (fair trade) ถูกทำให้กลายเป็นสิ่งเดียวกัน ยุทธศาสตร์เชิงวาทกรรมของลัทธิเสรีนิยมใหม่จึงอยู่ที่การสร้างและโหมกระพือวาทกรรมว่าด้วยการค้าเสรีผ่านการนิยามแบบคู่ตรงข้ามง่ายๆ และหยาบๆ ว่า ถ้าหากที่ใดมีตลาดเสรี ที่นั่นก็ถือว่ามีเสถียรภาพทางการเมือง เสถียรภาพในตลาดกับเสถียรภาพทางการเมืองจึงกลายเป็นสิ่งเดียวกัน เสถียรภาพทางการเมืองถูกลดทอนลงมาเป็นเพียงเรื่องแคบๆ เกี่ยวกับเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ

นอกจากนี้ ยุทธศาสตร์เชิงวาทกรรมของลัทธิเสรีนิยมใหม่ยังเห็นได้จากการพยายามปกปิดข้ออ่อนเร้นความขัดแย้งทางอุดมการณ์ ด้วยการหลีกเลี่ยงการเรียกระบบเศรษฐกิจของตนว่า “ทุนนิยม” แต่หันไปใช้คำที่มีลักษณะเป็นกลางว่า “ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด” (market economy)

สาระสำคัญประการสุดท้ายของโลกยุคปัจจุบัน ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงในความคิดและความหมายของสิ่งที่เรียกว่า อำนาจอธิปไตย (Sovereignty) การทำสงครามยึดครองประเทศอิรักของรัฐบาลอเมริกันและชาติพันธมิตร เมื่อวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2546 ส่งผลกระทบโดยตรงต่อความคิดเรื่องอำนาจอธิปไตย (sovereignty) และรัฐอธิปไตย (sovereign state) ที่เป็นฐานรากสำคัญของการเมืองระหว่างประเทศ ตั้งแต่การลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพเวสฟาเลีย ในปี ค.ศ. 1648

ในโลกยุคไร้พรมแดนที่การคมนาคมติดต่อสื่อสารเป็นไปอย่างสะดวก รวดเร็ว และตัดข้ามอาณาเขตของรัฐ ความคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยของรัฐที่มีเหนืออาณาเขตประเทศตน เป็นสิ่งที่ต้องได้รับการทบทวน การเคลื่อนย้าย โหลเวียนที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและอย่างจับปล้นในทุกด้านของชีวิตมนุษย์ในโลกปัจจุบัน ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น นอกจากจะทำให้อาณาเขตของรัฐ-ชาติมีลักษณะลื่นไหลไม่มั่นคงแล้วยังทำให้การห้ามการแทรกแซงกิจการภายในของกันและกันซึ่งเป็นหนึ่งในปรากฏการณ์หลักของความคิดเรื่อง “อำนาจอธิปไตยของรัฐ” ในแบบของสนธิสัญญาเวสฟาเลียกลายเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ในโลกปัจจุบัน

เมื่อโลกมีความเชื่อมโยงกระชับกันแน่นมากขึ้น ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในโลก อย่างเช่นปัญหาความมั่นคงและสันติภาพโลกกลายเป็นปัญหาร่วมของประชาคมโลก และไม่อาจปล่อยให้ขึ้นกับความคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยที่คับแคบ เด็ดขาดและขาดตอนได้อีกต่อไป การแทรกแซงบนฐานของมวลมนุษยชาติ (humanitarian intervention) หรือการแทรกแซงเพื่อรักษาสันติภาพและระเบียบโลก จึงเป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นในโลกยุคหลังสงครามเย็น และไม่อาจถือได้ชัดเจนว่าเป็นการแทรกแซงกิจการภายในของรัฐอธิปไตยอีกต่อไป

ภัยจากการก่อการร้ายข้ามชาติทำให้สหรัฐอเมริกาหันกลับมาสร้างบทบาทเจ้าจักรวรรดิของตนใหม่ ความคิดเรื่องจักรวรรดิของสหรัฐอเมริกาได้รับการพูดถึงอย่างน่าสนใจในงานของไมเคิล ฮาร์ดท์และแอนโทนีโอ เนกรี ในหนังสือที่มีชื่อว่า Empire แต่มิใช่จักรวรรดิแบบเก่าที่ต้องการครอบครองดินแดนอย่างลัทธิล่าอาณานิคมและลัทธิจักรวรรดินิยมในอดีต แต่จักรวรรดิที่กลับมาใหม่ เป็นการทำสงครามในนามของประชาธิปไตยและระเบียบโลกชุดใหม่ เป็นจักรวรรดิที่ต้องการขจัด “รัฐเกร” และทำสงครามเพื่อการปลดปล่อย อันจะนำไปสู่เสรีภาพและความเสมอภาคในโลกจึงเป็นการทำสงครามเพื่อความถูกต้องชอบธรรม ไม่ใช่สงครามเพื่อการรุกรานอย่างลัทธิจักรวรรดินิยมที่ผ่านมา

นั่นคือ วิกฤตของรัฐ-ชาติที่อำนาจอธิปไตยของรัฐเสื่อมถอยลง อันเป็นผลมาจากกระแส โลกาภิวัตน์นั้น เป็นคนละเรื่องกับวิกฤตของอำนาจอธิปไตย อำนาจอธิปไตยของรัฐอาจอ่อนกำลังลง แต่ตัวอำนาจอธิปไตยเองกลับพัฒนาก้าวหน้าไปอีกแบบ กลายเป็นสิ่งที่ฮาร์ดท์กับเนกรีกรีก เรียกว่า “อำนาจอธิปไตยแบบจักรวรรดิ” (imperial sovereignty)

กล่าวอีกนัยหนึ่ง มีแหล่งอำนาจอธิปไตยแบบอื่นที่ไม่ใช่รัฐ-ชาติในโลกยุคโลกาภิวัตน์ ส่วนความคิดเรื่องจักรวรรดิช่วยให้เราเข้าใจโลกาภิวัตน์ได้ดีขึ้น ถ้าลัทธิเสรีนิยมใหม่คือโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจแล้ว จักรวรรดิก็คือรูปแบบทางการเมืองของโลกาภิวัตน์หรือโลกาภิวัตน์ทางการเมืองนั่นเอง

จักรวรรดิไม่มีอาณาเขตที่แน่นอนตายตัว ขณะเดียวกันก็ไม่มีศูนย์กลาง แต่เป็นเครือข่ายของอำนาจที่ผนวกรวมทุกอย่างเข้าไว้ภายใต้ตรรกะการปกครองชุดเดียวกัน จักรวรรดิคือกลไกของระเบียบกฎเกณฑ์ที่กระจายไปทั่วโลก และสลายเส้นแบ่งต่างๆ ที่ดำรงอยู่เพื่อผนวกรวมสรรพสิ่งต่างๆ ไว้ในจักรวรรดิ

อำนาจอธิปไตยแบบจักรวรรดิไม่ใช่อำนาจอธิปไตยเหนือเขตแดนอย่างอำนาจอธิปไตยของรัฐ-ชาติ แต่เป็นอำนาจอธิปไตยเหนือชีวิต และเหนือระเบียบกฎเกณฑ์ ข้อตกลงและสนธิสัญญาต่างๆ ที่เรียกรวมๆ ว่า “ระเบียบโลก” หากเห็นว่า

ขัดกับผลประโยชน์ของเจ้าจักรวรรดิอำนาจอธิปไตยแบบจักรวรรดิ เป็นอำนาจอธิปไตยที่ทำงานบนพื้นที่ของความกำกึ่งระหว่างกฎหมายกับความรุนแรง อำนาจอธิปไตยแบบจักรวรรดิเป็นอำนาจแบบตำรวจที่ใช้สำหรับรักษาความสงบเรียบร้อยภายในจักรวรรดิ ส่วนสงครามก็เปลี่ยนชื่อไปเป็น “การแทรกแซงเพื่อมวลมนุษยชาติ” หรือ “การรักษาสันติภาพ” ตรรกะที่โดดเด่นของจักรวรรดิในยุคปัจจุบันได้แก่ความคิดเรื่องการทำสงครามเพื่อความถูกต้องชอบธรรม รวมถึงอดถึงสิทธิที่จะแทรกแซงโดยใช้กำลังทหารกับประเทศใดก็ได้ที่มีทำที่เป็นภัยคุกคามต่อระเบียบโลก

ดังนั้น สิ่งที่อำนาจอธิปไตยแบบจักรวรรดิในฐานะที่เป็นวาทกรรมทำ คือ สร้างเอกลักษณ์ชนิดใหม่ขึ้นมาเรียกว่า “รัฐเกร” ที่ต้องได้รับการจัดการให้กลับมาอยู่ในแถวในแนวของระเบียบโลกใหม่

ในระบบจักรวรรดิ แม้แต่องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรทางศาสนาและสื่อมวลชน ต่างก็ถูกดึงให้กลายเป็นกลไกของเครือข่ายจักรวรรดิด้วยการแทรกแซงในรูปของศีลธรรม บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนเหล่านี้ จึงร่วมอยู่ในการทำสงครามเพื่อความถูกต้องชอบธรรมของจักรวรรดิ เพียงแต่มิได้ใช้อาวุธ เป็นการทำหน้าที่เพื่อปูทางให้กับระเบียบโลกของจักรวรรดิ เฉกเช่นการรณรงค์ในเรื่องสิทธิมนุษยชน ในความเห็นของฮาร์ดทัทกับเนกรี บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนเหล่านี้ถือเป็นการก้าวแรกของการแทรกแซงของจักรวรรดิ

4. สรุป : วาทกรรมการพัฒนาในสังคมไทยในโลกยุคโลกาภิวัตน์

วาทกรรมการพัฒนาในสังคมไทยมีการปรับเปลี่ยนมาตลอดนับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 จนถึงปัจจุบัน เป็นการปรับเปลี่ยนทั้งในส่วนของภาครัฐและในส่วนของภาคประชาชน แต่ส่วนใหญ่แล้วเป็นการปรับเปลี่ยนไปตามวาทกรรมการพัฒนาในระดับสากลในช่วงเวลาหนึ่งๆ ของประวัติศาสตร์ สำหรับในโลกยุคโลกาภิวัตน์หรือโลกยุคหลังสงครามเย็น รัฐบาลแต่ละชุดต่างก็รับเอาวาทกรรมพัฒนาแนวทุนนิยมไร้พรมแดนมาใช้ เพียงแต่

ภายใต้การบริหารของรัฐบาลพรรคไทยรักไทยในปัจจุบัน ประเทศไทยดำเนินนโยบายการพัฒนาตามแนวทางของลัทธิเสรีนิยมใหม่อย่างสุดตัว ไม่ว่าจะเป็นการทำข้อตกลงเปิดเขตการค้าเสรีกับประเทศต่างๆ หรือการแปรรูปรัฐวิสาหกิจก็ตาม

ภายใต้สภาวะการณ์ปัจจุบัน ผมมีข้อคิดเห็น 4 ประการที่อาจเป็นประโยชน์ต่อการอภิปรายถกเถียงสำหรับการสัมมนาครั้งนี้

ข้อคิดเห็นประการแรก ได้แก่ การขาดพลังที่ทัดเทียมในการทัดทานระบบในโลกยุคหลังสงครามเย็น ไม่มีพลังใดที่จะสามารถทัดทานต่อต้านระบบทุนนิยมไร้พรหมแดนได้และนี่คือเหตุผลสำคัญที่ฟรานซิส ฟูกูยาม่า ประกาศก้องว่าเราถึงยุคของ “การสิ้นสุดของประวัติศาสตร์” ในขณะที่ในโลกยุคสงครามเย็นมีระบบสังคมนิยมและระบบคอมมิวนิสต์เป็นพลังต้านระบบทุนนิยม ในทางการเมืองระหว่างประเทศ ประเทศสหรัฐอเมริกาในฐานะเป็นจักรวรรดิที่ไร้คู่ต่อสู้ ขบวนการก่อการร้ายไม่อาจถือได้ว่าเป็นพลังต่อต้านระบบ ทั้งในเชิงของขีดความสามารถและในเรื่องของความถูกต้องชอบธรรม อำนาจทางการเมืองแบบจักรวรรดิและอำนาจเศรษฐกิจแบบทุนนิยมไร้พรหมแดน ทำให้การเผยแพร่ลัทธิเสรีนิยมใหม่เป็นไปอย่างรวดเร็วไร้การต่อต้านอย่างมีนัยสำคัญ ขบวนการภาคประชาชนไม่ว่าจะเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่ ขบวนการต่อต้านโลกาภิวัตน์ หรือขบวนการประชาชนในระดับรากหญ้าแต่มีสายสัมพันธ์เชื่อมโยงในระดับโลกอย่างขบวนการ Zapatista ในประเทศเม็กซิโก ก็ไม่ใช่คู่ต่อสู้ของระบบ

ในประเทศไทยเอง ก็ยังมองไม่เห็นพรรคการเมืองใดที่จะสามารถทัดทานอำนาจของพรรคไทยรักไทยได้ พรรคการเมืองอื่นๆ ที่ดำรงอยู่ก็มีใช่คู่ต่อสู้ที่ทัดเทียมกับพรรคไทยรักไทยเมื่อเป็นเช่นนี้สังคมไทยก็คงไม่มีทางเลือกเป็นอย่างอื่นนอกจากพัฒนาไปตามแนวทางของลัทธิเสรีนิยมใหม่ต่อไป แม้แต่ในกฎหมายรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน มาตรา 87 ก็กำหนดไว้ชัดเจนว่า “รัฐต้องสนับสนุนระบบเศรษฐกิจแบบเสรีโดยอาศัยกลไกตลาด...” คำถามเกิดขึ้นว่าเราจะมีทางเลือกเป็นอย่างอื่นไหม? พรรคทางเลือกที่สามที่กำลังเป็นข่าวอยู่ในขณะนี้เป็นการตอบได้ไหม?

ในโลกยุคสงครามเย็น เราอาจเลือกนโยบายการพัฒนาแบบชาตินิยม ทุนนิยม หรือสังคมนิยมได้แต่ในยุคยุคหลังสงครามเย็น ทุกชาติต้องพัฒนาแบบทุนนิยม หากต้องการจะอยู่รอดในระบบโลก มีองค์กรโลกบาลแบบต่างๆ คอยกำกับดูแล ให้ประเทศต่างๆ พัฒนาไปในแนวทางนี้ห่มดยุคการพัฒนาประเทศ เพราะแม้แต่รัฐ-ชาติก็ทำอะไรไม่ได้มากนักนอกจากปรับตัวตามกระแสโลก ตามระเบียบโลก พร้อมให้ความร่วมมือกับองค์กรโลกบาลในฐานะที่เป็นสมาชิก ของประชาคมโลก

ข้อคิดเห็นประการที่สอง ได้แก่ปัญหาเรื่องความโปร่งใสในการบริหารการพัฒนา การทำสัญญาหรือข้อตกลงกับต่างประเทศที่ส่งผลกระทบต่อประชาชนชาวไทยในวงกว้าง ไม่ว่าจะเป็นการทำข้อตกลงเปิดเขตการค้าเสรีในปัจจุบัน หรือการทำข้อตกลงกู้เงินฉุกเฉินจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศเพื่อแก้ไขภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 ควรมีการเปิดเผยให้สาธารณชนหรือให้รัฐสภาได้รับทราบ

การไม่เปิดเผยข้อเท็จจริงต่างๆ ให้สาธารณชนทราบเพื่อฟังความคิดเห็น และเปิดให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น นอกจากจะแสดงถึงความไม่รับผิดชอบต่อประชาชนแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของประชาธิปไตยในสังคมไทย ในขณะที่ประชาชนในประเทศออสเตรเลีย สามารถรับรู้ข้อตกลงการเปิดเขตการค้าเสรีของรัฐบาลของตนที่จะทำกับประเทศไทย ประชาชนชาวไทยกลับไม่มีโอกาสได้รับรู้ในรายละเอียดของสิ่งเหล่านี้ก่อนการลงนามในข้อตกลง

ข้อคิดเห็นประการที่สาม ได้แก่การฟื้นฟูบทบาทและพลังของภาคประชาชน การพัฒนาตามแนวทางของลัทธิเสรีนิยมใหม่ในโลกยุคหลังสงครามเย็น นำความทุกข์ยากมาสู่ประชาชนธรรมดาทั่วโลกลอย่างมาก ขบวนการต่อต้านชัดเจนของประชาชนธรรมดาอย่างขบวนการ Zapatista ในประเทศเม็กซิโก เลือกลงมือแรกที่รัฐบาลของตนทำข้อตกลงเปิดเขตการค้าเสรีกับประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นวัน ลูกฮือขึ้นประท้วงและต่อสู้กับรัฐบาล และเพื่อสลายความไม่พอใจของประชาชน รัฐบาลของประเทศต่างๆ ทั่วโลกที่ดำเนินนโยบายการพัฒนาในแนวเสรีนิยมใหม่ ก็นำนโยบายประชานิยมมาใช้ควบคู่กันไปด้วยในฐานะนโยบายคู่ขนาน

สิ่งที่ท้าทายขบวนการประชาชนทั่วโลกในปัจจุบันน่าจะอยู่ที่การขบคิดท้าวีและรูปแบบใหม่ ๆ ในการต่อต้านขัดขืนการพัฒนาในแนวทางของลัทธิเสรีนิยมใหม่ เพื่อเปิดทางเลือกในการพัฒนาแบบอื่น ๆ

ในกรณีของสังคมไทยขบวนการภาคประชาชนดูจะอ่อนกำลังลงมากอันเป็นผลมาจากนโยบายประชานิยมของรัฐบาลพรรคไทยรักไทยในรูปของโครงการเอื้ออาทรแบบต่าง ๆ นโยบายประชานิยมลดทอนประชาชนจากฐานะพลเมืองสู่การเป็น “ลูกค้ำ” ประเภทหนึ่งของรัฐบาลและของพรรคการเมือง ส่วนความคิดเรื่อง “ประชาสังคม” ก็เช่นกัน ในระดับหนึ่งก็สอดคล้องกับลัทธิเสรีนิยมใหม่ และอุดมการณ์ตลาดเสรี เนื่องจากเป็นความคิดที่เรียกร้องให้ลดอำนาจรัฐและเพิ่มอำนาจให้กับประชาชน เพียงแต่อำนาจที่ภาคประชาชนได้รับมิใช่อำนาจทางการเมือง แต่เป็นอำนาจในเชิงการบริหารจัดการ เช่นการบริหารกองทุนหมู่บ้านที่ได้รับการจัดสรรมาให้เรียบร้อยแล้ว ยืนยันนโยบายใหม่ของพรรคไทยรักไทยที่เพิ่งประกาศใช้ในวาระครบรอบ 6 ปี ของการตั้งพรรคว่าจะเน้น “การลดอำนาจรัฐ เพิ่มอำนาจให้กับประชาชน” การเคลื่อนไหวเพื่อสร้างประชาสังคมของขบวนการภาคประชาชนก็จะประสบกับปัญหามากขึ้น

นั่นคือ ผมมีความเห็นว่าในปัจจุบัน คู่ต่อสู้ที่สำคัญของการเมืองภาคประชาชนมิใช่ลัทธิเผด็จการอำนาจนิยมอย่างในอดีต แต่คู่ต่อสู้ที่น่ากลัวของภาคประชาชนคือประชาธิปไตยแบบประชานิยม ก็กัดเซาะพลังการต่อสู้ของประชาชนลงอย่างมาก

คำถามที่สำคัญในปัจจุบันจึงอยู่ที่ว่าพลังประชาชนที่เคยเรียกร้องประชาธิปไตยและความเป็นธรรมในสังคมที่ประสบความสำเร็จมาแล้วในอดีต อย่างกรณี 14 ตุลา 16 หรือ กรณีพฤษภาคม 2535 จะยังเป็นไปได้อีกหรือไม่ในโลกยุคหลังสงครามเย็นที่ไม่มีผู้เผด็จการให้ต่อสู้จะมีก็แต่ระบอบประชาธิปไตยแบบประชานิยมและการพัฒนาในแบบของลัทธิเสรีนิยมใหม่

ข้อคิดเห็นประการสุดท้าย วาทกรรมการพัฒนาในอนาคต จำเป็นจะต้องเปิดพื้นที่ให้กับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะต้องยอมรับในสิทธิการดำรงอยู่ของกลุ่มวัฒนธรรม มิฉะนั้นก็ต้องเผชิญกับความรุนแรงแบบต่าง ๆ

นั่นคือ การพัฒนาที่ยั่งยืนในอนาคต จะต้องไปไกลกว่าความยั่งยืนของ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างที่ยืนยมนานในคริสต์ศตวรรษที่ 20 แต่การพัฒนา แบบยั่งยืนในคริสต์ศตวรรษที่ 21 จะต้องให้ความสำคัญกับเรื่องของการบริหาร จัดการวัฒนธรรม หรือ Cultural Governance เนื่องจากโลกมีความกระชับแน่น มากขึ้น การติดต่อสื่อสารเป็นไปอย่างสะดวก และรวดเร็วมากขึ้น กลุ่มวัฒนธรรม ต่าง ๆ จะรู้สึกว่าคุณถูกคุกคามในเชิงเอกลักษณ์เพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ดังนั้น การต่อสู้ เพื่อดำรงรักษาเอกลักษณ์/ตัวตนของกลุ่มวัฒนธรรมจะมีเพิ่มมากขึ้น ยิ่งโลก เชื่อมต่อกันมาก การช่วยเหลือกลุ่มวัฒนธรรมที่มาจากภายนอกก็เป็นไปได้มากขึ้น ความขัดแย้งก็จะสลับซับซ้อนเพิ่มมากขึ้น

วาทกรรมการพัฒนาในสังคมไทยในอนาคต จำเป็นจะต้องยอมรับและ ปกป้องความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม ในทำนองเดียวกันกับการปกป้อง ความแตกต่างหลากหลายทางชีวภาพ เสรีภาพไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะแต่เสรีภาพ ทางการเมือง ในรูปของการไปใช้สิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง หรือเสรีภาพทาง เศรษฐกิจในรูปของการค้าเสรีเท่านั้น แต่ยังต้องหมายรวมถึงเสรีภาพทางวัฒนธรรม ที่กลุ่มวัฒนธรรม ย่อยต่าง ๆ มีอิสระที่จะดำรงอยู่ตามแนวทางวัฒนธรรมของตน ดังกรณีของชาวบ้านเขื่อนปากมูล ที่เรียกร้องวิถีชีวิตของตนที่ถูกเขื่อนทำลายลง กลับคืนมา เป็นต้น

ความแตกต่างทางวัฒนธรรมไม่ใช่สาเหตุของความขัดแย้งรุนแรงแต่การเก็บกด ปิดกั้นความแตกต่างทางวัฒนธรรมต่างหากที่จะนำไปสู่ความขัดแย้งรุนแรงดังที่กำลัง เกิดขึ้นในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก รวมถึงปัญหาใน 3 จังหวัดภาคใต้ของไทยในขณะนี้

อาณาจักรโรมันที่แข็งแกร่งและใหญ่โต ก็ล่มสลายลงเพราะการเก็บกดปิดกั้น ความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมเช่นกัน